

DIALEKTIZMI V KRANJČEVEM ROMANU *STRICI SO MI PAVEDALI*

Na glasoslovno-oblikoslovni ravni M. Kranjec skoraj dosledno nima dialektizmov, z njimi knjižni sistem le oprezno stilistično niansira. Nasprotno pa se v monologu in dialogu na besedotvorno-leksikalni in skladenjski ravni nanje osredotoča. Dialektalno besedišče se tematsko omejuje na izvorno (dialektalno) poimenovanje designatov pokrajinske materialne in duhovne kulture z značilnimi madžarizmi ter se od osrednjega knjižnega sistema po besedotvornopomenskih motivacijah delno razlikuje. Nekatere izbrane dialektalne značilnosti so prisotne tudi na skladenjski ravni; dialog je opazno grajen po govornih, narečnih pravilih členitve po aktualnosti.

On the levels of phonology and morphology, Kranjec's novel *Strici so mi povedali* is void of dialect features, except for some cautious stylistic nuancing. On the levels of lexis and syntax, however, localisms are plentiful in monologues and dialogues. The dialect words are limited to the designations of the local culture, they include typical Magyarisms and show word-formational motivations different from those in the standard language. The most prominent syntactic dialectal feature is the structuring of dialogues according to the local rules for functional sentence perspective.

Pomenljivi naslov tega romana, baladično-lirske poslovilne pripovedi ter izpovedi, te zadnje Kranjčeve sage o rodnem Prekmurju, že sam v sebi vsebuje ključ za razumevanje te, sodobnemu, mlademu, nepodeželskemu bralcu razmeroma odmaknjene vsebine o nekdanjih življenjskih okoliščinah ter bivanjskih razmerah, kot tudi ključ za pravilno vrednotenje knjižne ter narečne slogovno-stilistične sinteze, jezikovnoknjižne interference. Le-ta je zasidrana v narečno-knjižnem jezikovnem razvoju pokrajine, tega v zgodovinskem, etnološkem in geografskem pogledu tako zanimivega severovzhodnega kota slovenskega etničnega ozemlja, ki je v slovenski dialektologiji znan pod terminom »panonska« narečna skupina.¹

»Strici govoriijo — ne pišejo! To dejstvo pisatelja vsestransko obvezuje in ga ob ubeseditvi umetniškega besedila postavlja pred nove, še nepremagane ovire. Vse od začetka do konca romana je v njem težnja, da v svoji pripovedi ustvari govor, govorljiv požlahtnjeni govor, ki ga ne kaže enačiti s pogovornim jezikom »nižjega ranga« niti z običajnim sodobnim vaškim narečjem. Strici govoriijo — so govorili!... Skozi nje pa se nam odzrcalja njihov nekdanji, v zavesti pisatelja še živeči prabitni patriarhalni svet, svet celotnega Prekmurja, pa tudi »nekdanji« jezik v narečni in poknjiženi podobi. Novi pogledi potomcev starega rodu, rodovne skupnosti, njihove nove življenjske želje in navade, usmerjane ob vzgibih burnega družbenopolitičnega razvoja v danem času, ta »čarni svet« uporno, neustavljivo in nasilno spreminjajo! Pisatelj spremlja to boleče dogajanje v usodnem zgodovinskem časovnem odseku verno, prizanesljivo, a tudi z nostalgijo; z otožnostjo, ki jo občutimo, ko se dokončno

¹ Glej npr. F. Ramovš, Karta slovenskih narečij, CZ Ljubljana 1957 (ponatis iz l. 1935). Nova predelava na osnovi Ramovševe Dialektološke karte slovenskega jezika, novejših raziskav ter gradiva Inštituta za slovenski jezik SAZU; priredila T. Logar in J. Rigler, Ljubljana 1983.

zavimo, da so pretekle ure, pa tudi pretekle oblike življenja le enkratne in neponovljive. Prav zato pa se vračajo v naš spomin še lepše in dragocenejše. Nekdanji svet, nekdanja prostor in čas, okolje, v katerem delujejo, živijo, životarijo, čustvujejo Fujsi — Pici ter njihovi soljudje, ta svet je v romanu podan kot nek poseben, zgoščen sistem družbenoobičajnih in jezikovnonarečnih norm z vsestransko določljivimi in določenimi znaki.² Ker je to »svetovno ureditev« pisatelj Kranjec hotel umetniško iskreno, izvirno ter zavestno plastično, rekli bi trodimenzionalno, globinsko upodobiti, ni mogel ostati le pri družbeno-zgodovinskem ali etnološkem, dokumentarično realističnem prikazovanju življenja v njem. Moral je iti dlje — tej svoji zamisli je moral podrediti tudi jezik, saj prav ta sistem sporazumevalnih znakov na poseben način označuje in oživilja vsakega človeka, vsebuje ne samo družbene, pač pa tudi individualne razsežnosti, in tudi te je želel pisatelj ob posameznih likih ustrezno zajeti. Slovenski knjižni jezik danega »trenutka« (časa) pa je bil njegovim »stricem« glede na znane sociolingvistične okoliščine³ »tíhi, nerázmeti« (tuji, nerazumljivi) jezik.

Kranjec se ob zadanem si cilju ni mogel izogniti bistvenemu problemu, ki privre na dan, ko je treba oblikovati živ knjižni govorni monolog, dialog, pri čemer se na brezizhoden način protislovno soočajo gramatična pravila ustaljene pisne knjižne norme z zakonitostmi socialno in pokrajinsko razslojenih govornih različic slovenskega jezika ob pogosto še izvirneje razčlenjenih narečnih sistemskih jezikovnih zakonitostih. Miško Kranjec je bralce in ocenjevalce z jezikom svojih »Stricev« presenetil. V nobenem od svojih zgodnjih del, ko je šele preizkušal v njih svoje knjižne jezikovnoumetniške zmogljivosti, pa tudi v kasnejših pripovednih delih,⁴ ni opaziti tolikšnega narečnega jezikovnega deleža kot v tem zadnjem, monumentalnem delu. Tako se je npr. pokojni D. Grah, sam prekmurski rojak in pisatelj, prvi zamislil nad tem čudno drznim početjem.⁵ Ob umetniško prizanesljivem razumevanju za to, kot meni, spominsko pogojeno arhaičnost in geografsko stilistično barvitost, vendarle meni, da tako visoka količina »nesistematično« izrabljenih, celo arhaičnih neživih dialektizmov (npr. *golčati* : proti živi narečni obliki *gučati, guč!*) umetniški dognanosti besedila bolj škodi kot koristi ter pri percepciji sporočila pomenja za središčno jezikovno izobraženega sprejemnika — bralca le

² Razbirati in pojmovati jih moramo kot sporočevalnosporazumevalne znake v smislu R. Barthesovega pojmovanja in modela semiotike kulture, ki zajema vse pojavne oblike življenja in stvaritve človekovega uma ter čustva od jezikovnega sistema do sistemov materialne in duhovne kulture bodisi profesionalne bodisi ljudske v etnološkem smislu. Glej npr. Rolan Bart, *Književnost, mitologija, semiologija*, NOLIT, Beograd 1979; Luj Žan Kalve, Rolan Bart, *BIGZ*, Beograd 1976.

³ Prekmurje, ki je bilo od konca 11. stoletja dalje sestavni del ogrskega kraljestva, je spričo odtrganosti od drugih slovenskih pokrajin in omejene komunikacije z njimi, v jezikovnem pogledu ostajalo razmeroma arhaično. V knjižnem pogledu je bilo bolj vezano na kajkavska kulturna žarišča (Varaždin, Zagreb) kot na osrednjo slovensko knjižno tradicijo. Sredi 18. stoletja se v Prekmurju začne razvijati prekmurski knjižni jezik (na sinhroni goričanski načrni podlagi), ki za lokalne razmere dokaj bogato knjižno tradicijo prekine ob koncu prve (v cerkveni rabi ob koncu druge) svetovne vojne. O tem podrobno V. Novak, *Izbor prekmurskega slovstva*, Ljubljana 1976 in I. Škafar, *Bibliografija prekmurskih tiskov od 1715 do 1919*, Ljubljana 1978.

⁴ V ta namen so bila sondirana naslednja dela: Težaki, Ljubljana 1932, *Življenje* (povest), KK Ljubljana 1932, *Povest o dobrih ljudeh*, Ljubljana 1940.

⁵ D. Grah, *Pokrajinske prvine v Kranjčevi knjigi »Strici so mi povedali«*, *JiS XXI*, 1075/76, št. 5, 154—159.

oviro. Glede na stilistične umetniške jezikovne dosežke v slovenski književnosti se zdi Grahu ta odločitev v danem razvoju korak nazaj.

Nasprotno pa je F. Zadavec v spremni besedi Stricev⁶ podčrtal v poglobljenem realističnem opisu ter v poglobljeni izpovednosti dela utemeljeno funkcionalnost panonskega narečno-knjižnega deleža v stilističnem jezikovnem sistemu danega besedila.

Bodisi da je jezik Stricev, ta z jezikoslovnega, pa tudi z umetniškega vidika izvrstno dognana slogovnostilistična, vsebinsko funkcionalna organizacija sporočila bralcem vseh ali ne, razumljiva ali ne, priznati je treba, da je povsem v skladu z jezikovno umetniškimi stilističnimi smernicami sodobne slovenske pripovedne proze, čeprav se zdi, kot da so med njo in zadnjim Kranjčevim delom velika razhajanja. Kakor nosilce umetniškega pripovednega dogajanja (povečini so intelektualci, polintelektualci, tipični »potrošniki« sedanjega časa) v sodobni pripovedni prozi vsebolj označuje pogovorni dialog, ki ne zadržano zajema besedje ter frazeologijo iz pogovornega substandarda (kar vse ustvarjalci z lastno fantazijo še opazno izpostavljajo) kot izraz »govornega položaja« literarnega lika in nas več ne presenečajo niti prepogoste angleške, srbohrvaške, italijanske, nemške, celo albanske fraze, besede, nas tudi ne morejo presenečati jezikovne značilnosti Stricev, ki jih motivira njihov svojski, zgodovinsko določeni »narečni govorni položaj«. Posebej še zato ne, ker gre za izvirno slovenske člene slovničnega in slovarskega sistema, ki so nam brez vsakršne dodatne razlage že po svoji oblikovnopomenski zgradbi in motivaciji na besedne družine vendarle bolj razumljivi kot tujke in izposojenke iz neslovanskih in manj sorodnih slovanskih jezikov.⁷

Kranjec se je tveganosti svoje odločitve dobro zavedal; kot slavist je poznal zgodovinski razvoj slovenskega knjižnega jezika, kot prekmurski rojak in književnik je obvladal svoje narečje, več pa je bil tudi opuščenega prekmurskega knjižnega jezika. Celó sam je soodločal pri njegovih integraciji z osrednjim knjižnim slovničnim sistemom, se sam zanj odločil in ga skrbno, upoštevajoč vsa normativna, konvencionalna pravila, razvijal. Imel je torej ustrezno predpripravo za svojo odločitev. Pri oblikovanju svojega novega, interferenčnega, zato umetniškostilistično tako opazno učinkovitega jezikovnega sistema v »Stricih«, je ravnal glede na ustaljena slovnična pravila slovenskega knjižnega jezika nadvse premišljeno in previdno, glede na stilistična merila, zadevajoča prvenstveno besedno ravnino, besedišče umetnine, nadvse tenkočutno in občutljivo. Vse to prihaja do izraza ob izboru besedja in skladenjskih vzorcev. Kranjca odlikuje: poseben posluš za zvočno in pomensko sporočilno moč in izvirnost besede; stavčni vzorci, nosilci povedi, niso pomensko izpraznjeni. Tudi tisti s pogostimi navidezno gostobesedno učinkujočimi variantnimi ponovitvami istega sporočila so namerno zapisani. V sobesedilu izzvenevajo v otožno merjeno melodijo, ki ponazarja monotono, a vendar opazno, posebno pokrajinsko občutje (ravnina, ki se zdi enolična, ista, a vendar ni ista!).

⁶ Spremna beseda v romanu *Strici so mi povedali*, izdaja Mladinske knjige, Ljubljana 1977, 563–589.

⁷ Tako stališče se je v odnosu do tujk in popačenk izoblikovalo že pred Kopitarjem ob koncu 18. stoletja. O. Gutsman je na ta način utemeljeval upravičenost rabe domačih besed pred popačenimi tujkami, ki tudi v odnosu do izvirnega jezika (nemškega, italijanskega) niso »pravilne«, so torej dvakrat neustrezne!

Strice lahko že glede na vsebino beremo iz različnih vidikov — kritično, občudujoče. Bodisi kot umetniškega sporočila željni bralci, kot knjižni kritiki, literarni zgodovinarji, lahko pa jih beremo tudi z očmi dialektologa in jezikovnega zgodovinarja.

Za dialektologa, ki je vaju opazovati in raziskovati govorno narečje, govor, vaju prisluntni predvsem živi podobi slovenskega jezika v vsej njeni zemljepisnozgodovinsko in družbeno motivirani, sociolingvistično pogojeni, neprestano se spreminjajoči dinamični razčlenjenosti, je ta Kranjčev umetniško dognani jezikovni sistem, rezultat premišljenega prepleta in izbora (premišljena razvrstitev jezikovnih pojavov na vseh jezikovnih ravnanah vključno z besediščem) posameznih členov knjižnega slovnično-slovarskega in narečnega ter narečno-knjižnega prekmurskega jezikovnega sistema, enkratno intelektualno ugodje.

Žal spriči nakopičenosti in zgoščenosti raznovrstnih jezikovnih pojavov na glasoslovnoprozodijski, oblikoslovni, besedotvornoleksikalni in skladenjski ravni stavka ali stavčnih kompozicij (ki so rezultat premišljenega izbora oziroma prepleta knjižnih in narečnih zakonitosti) ne bo mogoče izčrpno predočiti vseh Kranjčevih tovrstnih »jezikovnih postopkov«, čeprav je predmet analize jezik celotnega besedila Stricev.

Omejili se bomo predvsem na predstavitev določenih načel, po katerih je ustvarjal in ustvaril ta, za jezikovnega raziskovalca neponovljivo dovršen in normativno uravnovešeni umetniški jezikovni sistem. Ponovno bodi poudarjeno, da je postopal tudi kot slavist, ki obvlada knjižno normo, se zaveda zakonitosti svojega rodnega narečja in danes že arhaične, bolje — še bolj arhaične knjižne prekmurščine, kot so jo dojemali in sprejemali njegovi Strici. Zato jezikovnih pojavov ni neutemeljeno »mešal«. Nasprotno, vse kar je v Stricah zapisal, ima svojo zvočno in pomensko sporočilno funkcijo, saj z jezikovnimi sredstvi vendarle ustvarjamo tudi zvočni govorni ritem, ki po določenih zakonih postaja melodija (kar vse je do nedavnega izkoriščala poezija). Kranjec je te »raznosistemske« jezikovne pojave znal »uglasiti«; kako ne, saj je bil vendarle tudi sam »mužikuš«. Trojna nadarjenost: glasbena, likovna in besedoumetniška (izpovedna in pripovedna) se je spojila v želji po prikazovanju pristne resničnosti in izvirne lepote, ki privlačita, osvajata in bogatita vsakega človeka.

Kranjec je že kot sodelavec Klekljevih Novin,⁸ ko je do konca prve svetovne vojne še pisal v domačem »poljanskem jeziku«, spoznal, da se je glasoslovni realizaciji prekmurske narečne govornice (bolje govorice, narečij) v pisni različici treba odpovedati.⁹ To spoznanje je ohranil tudi v Stricah. Prvi pogoj za zagotovitev splošne knjižne razumljivosti je, da se tisti del narečnega

⁸ Klekljeve Novine so izhajale od l. 1913 do l. 1941. Zanimivo je, da je v knjižnem jeziku Novin viden poskus zblíževanja z osrednjim knjižnim jezikom, ni pa se Kleklj mogel sprijazniti z opustitvijo tega zares zanimivega vzhodnoslovenskega knjižnega jezikovnega sistema. Podobna različica jezika je v sodobnosti vzdrževana v cerkveni rabi še v Porabju (na skrajnem zahodu slovenskega ozemlja pa v glasilih Beneških Slovencev, v Novem Matajurju in verskem listu Dom, seveda na beneškoslovenski narečni osnovi).

⁹ V Stricah piše, s kakšnimi problemi se je ob tem poskusu spoprijemal: »Z besedo 'umrl' sem se študent, dokler sem še pisal v Kleklovo časopisje, tako rekoč 'namučil'. Pri fonetični pisavi, in ker 'u' spredaj izpuščamo, nisem vedel, kako naj besedo zapišem, čeprav se tudi v našem dialektu r spreminja v samoglasnik, ali vsaj polglasnik.

besedišča, ki je vsem Slovencem skupen, izogne v narečjih potrjeni razvojni raznolikosti in v knjižnem jeziku uveljavi enotno (etimološko ali zgodovinsko upravičeno) knjižno glasovno vrednost fonemov z ukinitvijo narečnih izgovornih različic. Na ta edino sprejemljivi način, ki zagotavlja v slovenskem narečnem prostoru dovolj razvidno knjižnoglasoslovno jezikovno enotnost, postopa tudi Kranjec. Narečno drugače razvite glasove, ki se po svojih »rezultatih« zelo oddaljujejo od knjižnih ali tudi osrednjeslovenskih narečnih, nadomešča ali substituirata s knjižnimi glasovnimi vrednostmi (npr. knj. U : nar. Ū > i : *gostuvanje (po gostujem!) > gostüvanje > gostivanje; ljubljena tovarišica (žena) > libléna tivarišica). Po narečnem glasoslovnem zakonu vsak dolgi u v prekmurščini prehaja v ü, vsak nepoudarjeni u preko ü v i. Ker knjižni jezik glasu ü nima, ga pisatelj nadomešča z najbližjim, z i-jem. Podobno ravna v zvezi s substitucijo dolgega polglasnika (knjižnemu a < ā : dan, ustreza narečni e: den, sneha, meša), kjer se narečni vrednosti fonema skoraj dosledno izogiblje. Prav tako po tem pravilu mora pisati za sonant l̥ > ol in ne narečnega u (golčati > gučati = govoriti!). V vseh tovrstnih primerih uvaja knjižno pisavo (polžek, ne pužek, solza, ne suza/skuza) in tako »arhaizira« sodobno prekmursko govorico, kar posebej moti Prekmurce. Kranjec je dosleden; če se je odrekel diftongični pisavi dolgopoudarjenih samoglasnikov ô, ê, ê (npr.: mléko: mlejko, môrje: mourd̥je), se mora odreči tudi drugim glasoslovnim narečnim posebnostim. Le v posameznih primerih, v premem govoru, občasno zasledimo kak osamljen prekmurski glasoslovni pojav. Pogosteje Kranjec (le v govoru svojih oseb) ohranja narečno naglasno mesto posameznih besed, ki ga vedno posebej zaznamuje. Ohranja pa ga: bodisi kot ekspresivno sredstvo (npr.: prókleti fačuk!) bodisi zaradi drugačnega naglasnega tipa narečne besede, ki bi v govoru učinkovala nenaravno, če bi njen naglas »poknjižil«, ali zaradi narečne besede, ki je samo prekmurska:

1. Hodi ko kakšne cepé (264). Ne mati moja libléna, rajši počakaj (107).
2. In po pásiki (p o p a š n i k u) pojdi, sinek moj zlati (147).
3. Vsaj čemére (s t r u p e) vam izsesajo (69). Kam te pa vrag nesé? (xxx).
4. Pustite mi dečkára, še zóseb s temi Micikami (283).

Le izjemno ohranja posamične glasoslovne narečne značilnosti v govorici svojih rojakov. Opozorim naj na naslednje posameznosti:

1. Bolje je, ko da se popeljejo na gostivanje.

2. Zbogom ti jálen žitek, bog vzeme (v z a m e!) dušico, ki jo angelci do nebes lepo očistijo vse poljanske piskovine, telo pa ide v grob, stara Fujs: prah in pepel — človek je zemlja, poljanska črna ilovica (155).

Z izrazitejšimi, raznovrstnimi jezikovnimi dialektizmi Kranjec v danem primeru karakterizira govor zdravnika, ki je Madžar in govori narečje le napol.

Saj sem se tudi besedi 'vrcl' najrajši izognil, ravno tako besedi 'drl, ..., mro, cvro, dro' so bile čudne popačenke, ki so mi dokončno povedale, da je naše narečje pač samo narečje in da s fonetično pisavo stvari ni lahko rešiti, celo da jih ni moč rešiti« (455).

Tako stališče je pisatelj ohranil tudi v Stricih, kjer le izjemno zasledimo posamične narečne glasoslovne značilnosti v zleksikaliziranih primerih (eti pocsivle — e-tü = tu počiva; nemreš nika — nič ne moreš; zdenček — studenček).

3. Vaš Lojz je *golčal* (narečni izgovor: *gučo* = govoril!), da bomo poslej vsi enaki (219).

4. Nu — in tako ima nekaj *angelcov* (opustitev preglasa; 217).

5. Saj nas še vrže na *ulico* (ulico, narečni protetični v; 127).

Tak postopek je značilen tudi za oblikoslovno ravnino (za sklanjatvene, spregatvene in stopnjevalne morfeme). Tiste oblikoslovne razlike, ki so v narečnem sistemu le glasoslovno pogojene ukinja ter pristaja na knjižne možnosti; v primerih pa, kjer gre za analogične ali globlje oblikoslovne razlike, ohranja narečne rezultate razvoja. Na oblikoslovni ravnini so zelo opazne naslednje kategorije: končna m. spola v nom. pl. (npr.: *siromacije, klantošje, žandaruške*), opuščanje -s- osnov pri sam. sr. spola (npr. *telo — tela*: telesa), pridevniška in prislovna stopnjevalna obrazila (npr. *veksi — večji, boljše — bolje*), glagolska spregatev po glagolski vrsti V / 2 (Npr. *si popevljem*: popevam; *se premetavlje*: premetava; *šivljejo*: šivajo). Zasedimo tudi osamljene primere z glagolsko pripono; -no- : -ni- (*nagnoti — nagniti*) in seveda pogostejšo rabo ponavljalnih glagolov (*ogrizujejo ljudi — obrekujejo, šege admirajo, pošockati se* itd.); oziralni zaimki so nadomeščeni z nedoločnimi, ki se tudi ohranjajo v narečni obliki (*nekši — neki; nikak — nikakršen; nikše — noben*, itd.) ter v ustreznem sobesedilu kontrahirane oblike svojilnih zaimkov (npr. *Ko je bog naposled le poklical k sebi »svôga roba«* starega Fujsa, 94) in podobno.

Navajam nekaj značilnejših primerov v sobesedilu, iz katerega je razvidno, da gre za premi govor z nekaterimi »poknjizenimi« prekmurskimi oblikami:

1. *Mi siromacije pa — smo robi gospodi* (229).

2. *Potlej pa so naju napadli nekši klantošje, lajkošje, s koli po nama. (151); Vidiš — to bi ti rad povedal — naši možacije, ki kaj pomenijo v vasi... zgolčavajo, da bi tudi pri nas pozidali cerkev* (278).

3. *Gospodne, smiluj se grešne dušice našega Picka Marka — vrazjé pa se bodo trgali za grešno dušico* (446).

4. *Góspodne, zgledni se na našo tetico in smiluj se je, ko pride k tebe v sveta nebesa* (428).

Zadnja dva primera posnemata značilne arhaične obredne obrazce prekmurskega bogoslužnega (knjižnega) jezika.

5. *Ne, mati moja libléna, rajši (raje) počakajva, lahko (lahko) se zglesi (oglasi) kakšen lehkejši (lažji) pojbar (fant) ... Pa si ga sama poišči... Tisti, ki ne bo imel strehe nad glavo in nič zemlje, bo lehkejši. To pa bo ded iz prosa* (107).

6. *Tam raste preslica, ki je najbogljša krma (seno) za kobile* (241).

7. *Čim lepša je, rajši (raje) se (šatan) skrrije vanjo (v žensko) ... ker vsi vemo, da nas lepa najprolé (najprej) zapelje* (270).

8. *Nič, oča (oče!) so za dobro glavo vekši (večji) od mene (kot jaz) pa jim napravimo drévo (krsto, trugo) za dve glavi dolgše (daljšje; 80).*

9. *Najprolé pa bom poklical pred sodni stol toôga (tvojega) bratranca, flav-taša in šokca, moža istega imena. Amen* (450).

10. *Saj se lahko od svetih reči (o svetih rečeh!) pogočavljeva (pogovarjava) ... Jój Gospon, usmilite se me, uboge ženske, zaprosi ona* (282).

11. *Dajde, picék zlati, moj golobek, da zapopevljeva katero iz tiste knjige. In že zaspovljeva ne le eno, kar več* (177).

12. *To se vam davlje (daje) na znanje, da se bo delila zemlja (značilno prekmursko knjižno izražanje pasiva; 146).*

13. *Lajkoš prókleti. Skoraj bi nas bili vse spozaprlí (zaprlí)!* «Nakar se obrne k našemu očetu rekši mu: »Miška — šmrkljavéc nas je znóril« (zapeljal; Trubar: *ta kača je mene obnorila* de sim jeila; 225).

Kranjec se dialektizmom v večji meri prepušča šele v besedišču, v območju besedotvorja in to iz utemeljenih razlogov. Ob knjižnih izrazih, ki v Prek-

murju niso v rabi, uvaja »kontaktne sinonime« (gozd — log, obljuba — obet, duša — dušica itd.), ki jih glasoslovno poknjiži, v sobesedilo pa skladno z vsebino uvaja ustaljeno živo metaforiko in frazeologijo, razbremenjeno vsakršne subjektivistične stilistične »ocvetličnosti« knjižnega izvora.

Tudi to je povsem v skladu z načeli slovenskega knjižnega jezika, saj je leksikalni sistem — ta neprestano se dopolnjujoči, poimenovalni pol jezika — odprt. Če lahko sprejema izposojenke in tujke iz tolikih jezikov, zakaj ne bi mogel sprejeti izvirno slovenskih besed, izvirnih besedotvornih vzorcev, ki sprejemniku že po svoji oblikovnopomenski zgradbi omogočajo boljše, natančnejšo pomensko prepoznavnost, razumljivost kot katera koli tuja beseda?! (Npr.: *oslek* — *osel/osliček*; *mladoženec* — *ženin*; *nemák* < *némi* — *tepec*; *huncut*, *lajkoš*, *klantoš*; *gaunar*, *fušar*, *zigmar*, *furman*, *frištek*, itd.). Naglasiti je treba, da gre v danem primeru za visoko razvit, oblikovno in pomensko izoblikovan, v vseh besedotvornih pomenskih kategorijah posameznih besednih vrst v marsičem svojski panonski besedotvorno-leksikalni sistem, v katerem zasledimo drugim Slovincem že neznane »žive arhaizme«, besede, ki jih poznamo iz Brižinskih spomenikov ali tudi le iz jezika slovenskih protestantov v 16. stoletju. Te »prednosti« panonskega besedišča (neizpeljanega in mlajšega, izpeljanega) Kranjec ob knjižnem besedišču premišljeno in stilistično učinkovito izkorišča.

V Stricah nas preseneča vrsta besed, znanih iz jezika protestantov, ki kasneje (v 18. stoletju) izginejo iz knjižnega jezika (npr.: *biti* za *tepsti*; *kula* — *kola* — *voz*; *srd*, *srdit* — *jeza*, *jezen*; *obnoriti* — *zapeljati*), kar ne more biti le osamljen slučaj. Iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika vemo, da so protestantski pisci narečne razlike prepoznavali, dojemali predvsem v besedišču jezika. Trubar¹⁰ sam naglaša, da »drigači govore z *dostimi besedami* Krajnci, drigači Korošci, drigači Štejerji inu Dolenci tar Bezjaki, drigači Krašovci inu Istrijani, drigači Krovati.« Vprašanje je, kako te Trubarjeve pripombe razumeti. Bržčas gre v prvi vrsti za besedotvorno-leksikalne narečne posebnosti, saj v glasoslovnem pogledu skupno slovensko besedišče le še ni bilo v tem času tako razdvojeno v glasoslovne različice kot je danes. Domnevamo, da glasoslovne razlike v razvoju dolgopoudarjenega vokalizma, ki so nedvomno že obstajale v »deželnih jezikih« ali narečnih skupinah v 16. stoletju¹¹ (npr. *lejp* : *lięp*; *mleĳku* : *mljęko*; *bug* : *bog*; *kust* : *kost*; *müja* : *muja*; *müha* : *muha*; *dan* : *den*; *mah* : *meh*; *dauri* : *duri* : *dveri*; *lan* : *len* itd.), niso preprečevale sporazumevanja v sicer skupnem, enako tvorjenem in pomensko enako motiviranem besedišču, podedovanem pravzaprav še iz praslovske rodovne skupnosti. V mlajši dobi (po 13.—14. stoletju), ko se je slovensko jezikovno ozemlje iz administrativnih razlogov začelo drobiti (cerkvena in fevdalna posest ter pripadnost določenim središčem) pa so se, skladno z drugimi jezikovnimi razvojnimi pojavi, začeli različno razvijati (tudi glede na etnološko-geografske posebnosti pokrajine spreminjati) leksikalni narečni sistemi. Te sporazumevalne pregrade, ki so nastajale v besedišču zaradi starejših ali mlajših, lokalnih razvojev, so slovenski pa tudi hrvaški protestantski pisci

¹⁰ P. Trubar, Ta evangeli svetiga Matevža, zdai prvič vta Slovenski Iezig preobernen. Tübingen 1555.

¹¹ Glej o tem relativno kronologijo o glasoslovni členitvi v slovenskih narečjih. T. Logar, Slovenska narečja in Pregled zgodovine slovenskega jezika. SSJLK IZ, Ljubljana 1974, 91—103.

(očitno pa je bila to tudi že starejša praksa v bogoslužju) odpravljali na ta način, da so v sobesedilu nizali kontaktne narečne sinonime, kar je obenem okrepilo razumljivost in stilistično učinkovitost sporočila. Ta postopek naj ponazorimo s tipičnim, starinskim pogrebnim obrednim obrazcem: »Bog mu daj večni mir in pokoj!« Zakaj mir in pokoj, saj to pomeni vendar bolj ali manj isto?! Isti sinonimni niz zasledimo tudi v narodnih pesmih (npr.: »Nimam mira, ne pokoja, dokler nisi čisto moja...«). Če vsak izmed nas pobrska po svojem narečnem besedišču, lahko ugotovi, da v svojem »privatnem« govornem sistemu obeh besed nima. Raba in živost teh dveh in drugih sinonimov se pokriva z izogloso razvoja dolgega *ê* (jata) (tako sklepamo na podlagi sicer še pomanjkljivega narečnega gradiva). Področje z diftongično vrednostjo *eĭ* ima (pretežno) *mir*, področje z vrednostjo *ĭe* — *pokoj*. V knjižnem jeziku obstaja sinonimna veriga za en designat, npr. za *gozd*: *gozd*, *hosta*, *loza*, *les*, *log*, *gaj*, *bošk*, *bor*. Vsi ti pomensko ohlapni sinonimi (vrste *gozda* v slovenskih pokrajinah so tudi različne, torej ne gre za povsem isti designat) so narečno določeni, zdaleč ne vsi v vseh narečjih znani, kaj šele rabljeni (Npr. dolensko — *hosta*, rovtarsko — *gozd*, gorenjsko-štajersko — *goša* < *gošča*, belokranjsko — *loza*, primorsko — *bošk*, prekmursko — *gaj*, koroško — *les*, itd.)!

Tako je npr. precejšen odstotek knjižnih sinonimov narečnega izvora. Prav panonska, izvirnoslovenska leksika pa je vse do konca 18. stoletja v razvoju sodobnega slovenskega knjižnega besedišča odigrala pomembno vlogo. Z izvirnimi slovenskimi besedami panonskega narečnega izvora so bile nadomeščene številne nemške popačenke, značilne za osrednji slovenski knjižni jezik vse od 16. stoletja.¹² Ustali se niso tisti panonizmi, za katere so v osrednjem narečnem prostoru obstajali ustrezni izvirni slovenski izrazi (npr.: *drob* — *utroba*, *praznik* — *svetek*, *deska* — *blanja*, *obljuba* — *obet/obečanje*, *vprašati*, *pitati*, *reč* — *stvar*, *beseda* — *reč*, *istina* — *resnica*, *otroci* — *deca*, itd.). Ponovni dotok panonskega besedišča v slovenski knjižni jezik prve polovice 19. stoletja se je po Slomškovi smrti prekinil; zaznaven je zlasti v njegovih spisih¹³ in v Drobtincah.

Ko je O. Župančič ob izidu Kranjčeve Rapsodije nepoznane zemlje (Sodobnost 1934) prvič obiskal Prekmurje,¹⁴ je tu prepoznal rodni Beli krajini sorodno, bogato, izvirno, osrednjemu slovenskemu kulturnemu in narečnemu prostoru deloma neznan slovensko besedišče (arhaično in besedotvorno izpeljano). Prizadela ga je še nepremagana ozkost, vzvišenost gledanja s *središča* na jezikovno »obrobje«. Zapisal je takole:

¹² Izvirne slovenske sopomenke za kranjske in koroške popačenke nemškega izvora zasledimo že v Registru Dalmatinove Biblije iz leta 1584. Po dialektalnem izvoru so »Slovenske, Bezjačke«, torej panonske: npr. *Arzat* — *Vražh*, *Likar*; *Tranzha* — *Tammniza*, *Vusa* (voza); *Ajd* — *Pogán*; *Buqve* — *Knyge*; *Far* — *Pop*; *Gaffa* — *Vliza*; *Kelder* — *Klet*.

¹³ A. M. Slomšek, *Hrana evangelskih naukov I—III 1852* (2. izd.); *Blaže ino Nežica v nedelski šoli. Celje 1848* (2. izd.); *Drobtinice (1846—7 pod njegovim uredništvom, nato do leta 1899 pod drugimi uredništvii)*. V »vadnici« za nedeljske šole je uveljavljal npr. naslednje panonske besede: *blagoslov*, *venec* (krancel), *kupača* (glaž), *dete* (otrok), *kola* (voz), *vrašto* (arcnija), *številka* (cifra), *kinč* (šac), *jezero* (taužent), *krčma* (oštarija, taberna), *zrak* (luft), *troha* (malo), *glad* (lakota), *golt* (grlo), *log* (*gozd*), *obed* (*kosilo*), *pertič* (*rjuha*), *slaviček*, *gizdav*, *žmetno*, itd.

¹⁴ Glej o tem objavo do zdaj neznanega Župančičevega članka o Prekmurju. J. Mahnič, *Pesnikov obisk pri Mišku Kranjcu*. Književni listi, Delo 23. IX. 1983, 8—9.

»Povprečni Ljubljčan je tako zaverovan v gorenjsko stran in planine, da se mu slovenstvo veže skoraj samo z goro in dolino, z irhastimi hlačami in čevlji na kveder. Tu, sredi široko razprte ravnine, ako ne v Beli krajini, ti pokažejo gole oči, ako znajo gledati, kako ozka je formula: »Slovenski kmet je sorodnejši bavarskemu in furlanskemu kot pa hrvaškemu in srbskemu.« Ta krilatica, pa naj bi jo izreklo deset Cankarjev, ni obletela vse Slovenije. S površnim pogledom je ošinila severni in zahodni rob, pustila pa je vničar jug in vzhod. Naša domovina, je hvala Bogu, širša, odprta in zvezana s svetom na vse strani. Samo pregledana še ni, niti ona, mala. Nikar je še bolj ne ožimo s preziranjem dejstev, ki so razgrnjena po nji in nas bodo nemilo trčila, ako se o pravem času ne razgledamo po njih.¹⁵

Pa tudi obratno je bilo — in je res! Osrednje knjižno besedišče (narečno ni dovolj raziskano, ni natančno inventarizirano) tudi panonskemu Slovencu za časa Stricev (to je, do konca prve svetovne vojne, dokler je bilo Prekmurje »ogrsko«, odrezano od slovenskega etničnega dela in kulturnega prostora) ni bilo lahko razumljivo, saj se razlikuje od njega razen po drugačni glasoslovni realizaciji skupnega besedišča (npr.: dežela — držela; ulica — vülica; dolg — dugi; vojna — bojna; duri — dveri; snaha — sneha; Jezus — Ježuš; smrten — smrtelni) tudi po številnih besedotvornih vzorcih vseh pregibnih besednih vrst, zlasti pa po izboru in razvrstitvi besedotvornih obrazil (npr.: trata — *tratina*; duša — *dušica*; teta — *tetica*; bogataš — *bogatec*; sirota — *sirotika*; — osel — *oslek*; kupa — *kupica*; črna — *črlena*; siromašna — *siromaška*; pravoslavna — *pravoslavska*; poklati — *spoklati*; peti/pevati — *zaspelje*; *zazavati*; *pogolčavati*, itd.), predvsem pa po drugačnih poimenovalnih motivacijah designatov za izvirne izpeljanke in delno drugačni pomenski vrednosti skupnih slovenskih besed (npr.: praznik — *svetek*; kolovoz — *kolnik*; smetana — *vrhnje*; življenje — *žitek*; fant — *deček*; *dečkér*; pob — *pojbar*; mladenič — *mladenec*; dekle, punca — *deklička*, *deklina*; otroci — *deca*; ječa — *voza*; klobuk — *krajenščak*; tovarišica — *tivarišica* (žena); rjuha — *prtič*; drevo — *drévo* (krsta), po tujkah, popačenkah (fajmošter — *plebanuš*, *pop*; škof — *pišpek*; *kanžor*; lajkoš; klantoš itd.) in osrednjemu prostoru neznanih arhaizmi (npr.: prihodnji — *prišestni*; vedno, večno — *návek*; streha — *krop*; odvraten — *mrzek*; dnina(r) — *težák*; suženj, sluga — *rob*; hudič — *vrag*; obljuba — *obet*; pisker — *lonec*; strup — *čemér*; obhajilo — *pričešćavanje*; sedmina — *kermina*; rožni venec — *číslo* itd.).

Kranjec pravi, kako težko razumljivi so bili dopisi, ki jih je v prekmursko »močvaro«, v Poljane, pošiljala nova »jugoslavška vlast«:

¹⁵ Studij slovenske zgodovinske in dialektalne leksike že zdaj do neke mere potrjuje to Zupancičevo opažanje. V besedišču Dalmatinove Biblije je izpričan zavestni ožir na slovenski (narečni) vzhod, očitna pa je vse do Stricev tudi določena stopnja ujemanosti v rabi leksike pri protestantih v 16. stoletju ter v sodobni živi prekmurski narečni govornici. Najbrž ni samo slučaj, če pri Dalmatinu in Kranjcu zasledimo za knjižne besede: *voz* — kula, kola; *jeza* — srd, srdit; *obraz* — obličje; *ilovka* — ilovica, ilo; *hlače* — brigeše; *tepsti* — biti, iste izraze. Tudi raba leksema »ljudski« v pomenu »tuj«, ki je še v sodobnosti živa v Prekmurju, Beli krajini in južnonotranjskih govorih, priča za zanimivo smer izoleks, ki se kot vse kaže, pokrivajo z izogloso razvoja dolgega ê-ta. Ta v sodobnosti slovensko jezikovno ozemlje razpolavlja po diagonali, jugozahod—severovzhod (od Trsta južno od Ljubljane do Prekmurja zasledujemo refleksi ej mlejku/mlajko, v drugem pasu pa je: mljeko). Že Miklošič je menil, da ta izoglosa (tipološko) ponazarja najstarejšo slovensko prostorsko narečno cepitev v dve polovici, ki sta kljub kasnejšim številnim skupnim spremembam vendarle morali ohraniti nekatere starejše tipološke razlike. Zdi se, da jih bo mogoče zaslediti tudi v različni dialektalni leksiki omenjenih področij.

»Dajde (pravi rihtar Kotnjek »biriču« Mišku), prečitaj mi tole, so samo nekše kvake. Nekše 'basede' (prekmursko : reč!) 'saveda', 'šicer' (bere po madžarskem črkopisu!) ... Znašli smo se v pragozdu samih novih besed, ki jih z Zidinskim stricem (to je — s sosedom!) nisva našla ne v Kalendarju, ne v Novinah.¹⁰ Zobstonj nam pravijo, da smo Slovenci, za kar se tudi sami imamo, ko pa že navadnega dopisa z glavarstva (uradovalna knjižna jezikovna zvrst je spričo terminologije in določenih skladajskih vzorcev zelo »papirnata«!) z našim rihtarjem vred ne razumeva. Bore malo mi pomaga, da spet hodim v šolo, saj tudi slovenskega berila ne razumemo. Učitelj Klanjšček nam mora vse posebej pojasniti« (236).

Táko je bilo stanje glede besedotvorno-leksikalnih razlik osrednjega in vzhodnoslovenskega narečnega ter knjižnega prostora ob koncu prve svetovne vojne (bojne!). In kako naj bi Strici pripovedovali o svojem rodu, o svojem življenju, kako naj bi govorili in se duhovito šalili med seboj, (se) zmerjali in veselili, si izražali medsebojno naklonjenost in ogorčenje z besedami, ki jih niso poznali, niti razumeli? Zato je pisatelj večino besedotvornih in leksikalnih dialektizmov — panonizmov osredotočil na dialog, na premi in »polpremi« govor, na razmišljajoča dopolnila, v katerih se sam s svojo pokrajino in svojimi junaki istoveti, čuti z njimi eno. V reflektivnih, kritičnih pojasnilih in razglabljanjih, ko gleda na svoj »čarni svet« od zunaj, z distanco izobrazenca, pa vztraja pri knjižnem besedišču, ki ga glede na zvočno in pomensko premišljeno sporočilo stavka — povedi, stilistično učinkovito izmenjava z narečnimi kontaktnimi sinonimi.

Ta njegov postopek želim ponazoriti ob značilnih, tipičnih primerih (npr.: oblast — *vlast*, močvirje — *močvara*, življenje — *žitek*, praznik — *svetek*, vojna — *bojna*, dežela — *držela*).

1. Prekmurje se je spremenilo, pa me mika, da vidim to in ono. Amerika to ni, dete drago, čeprav ni več takšna *močvara*, kot je bilo некоč (425).

2. »Molila bom,« mi obljublja s težkim nadihom, »da ti bog da pravo pamet ... zase pa, da mi bog podari še nekaj let življenja, ker bi te rada videla pred oltarjem in rada bi te slišala, kako nas boš znal tolažiti, nas v tej naši *močvari*.« Ni rekla v »solzni dolini«, *naše močvirje* in *naša zamočvirjenost* sta hušši (273).

2. In *močvirje* je odločilo: *duhovnik*, *pop* ... lahko bi bilo reklo zdravnik. Pač nekaj, kar je najbrž tudi potrebno. Toda zdravnik pride v poštev samo pri bogatih, *papa* pa potrebuje vsak človek, ker vsakdo ima *dušico*, ki si jo mora reševati za blaženo večno življenje (263).

3. *Miškec* — zapomni si: grof in žid, oba sta *vlast* (223).

4. *Štormak* (re vé ž!) zares ne potrebuje nikakoršne *vlasti*, gospoda pa dva dni ne more živeti brez nje (219).

5. Pa smo izbrali tega strica Kotnjeka (za župana). Čast je le čast, *oblast* pa tudi nekaj pomeni in naj bo to samo v taki zapostavljeni *močvirski vasi*, kot je to naša Poljana (236).

6. Vsak človek ima dvojni *žitek*, kakor tudi ima vsak človek dve, vsaj dve obleki: eno za delo, drugo za *svetek*, nekateri pa imajo celo več oblek ... Kaj naj bi to pomenilo, da imajo tudi več *žoljenj*? (425).

7. »*Svetešnje* (praznično) se mi (etični dativ!) obleci, da ne boš kot kakšna *strotika* (revica)«, je zapovedal (stari Fujs) hčeri, ki ni vedela, kaj oče *nakleplje* (namerava), čeprav ni verjela v kaj dobrega (12).

8. Markca je ujela pri prvem oknu. Opazil je sicer, da se mu bliža neka *tenja*, a ga je že mati oplazila po plečih tako močno, da se je kar sesedel ... Tudi Stevek je opazil

¹⁰ Kako važna pripomba za slovenskega dialektologa; posebej še glede na omenjeno domnevo o delni »dvojnosti« prvotnega slovenskega leksikalnega sistema, ki se ujema z izogloso razvoja za dolgopoudarjeni *ě* v slovenskih narečnih skupinah (v knjižnem jeziku je ta značilnost zaradi prevzema besed iz osrednjih narečnih skupin zabrisana).

neko *tenjo*, a že je tudi njega mati tako nepričakovano oplazila po plečih, da niti odskočiti ni mogel, temveč se je še ta kar sesedel (129).

Ob zadnjem primeru opozarjam na značilno variantno ponovitev skladenjskih vzorcev, ki seveda izražajo ponovitev enakega dejanja.

Zvočni ritem povedi v umetnostnem sporočilu poleg prozodičnih sredstev besede (vokalna kvaliteta in kvantiteta, naglasno mesto, intonacijska opozicija) določajo skladenjski vzorci, gramatično (logično) in stilistično (pomensko) oblikovani besedni red, kar vse je v slovenskem knjižnem jeziku že dobrih sto let uspešno normirano; te zakonitosti pa so značilne tudi za narečne skladenjske sisteme, ki jih še vse premalo poznamo. Na vse to je bil Kranjec pri oblikovanju stavčne zgradbe izredno pozoren. Ob že omenjenih pogojih se je po potrebi bližal skladenjskim značilnostim panonskega narečnega prostora, znanim tudi iz knjižne prekmurščine. Vendar je v tem pogledu umerjen. Uvaja kratke proste stavke; ko gre za načelne izjave, niza dolge, s ponovljenimi skladenjskimi vzorci prepletene povedi, cele zgodbe. Členitvi po aktualnosti podreja pogovorni besedni red; neopazno uvaja narečne predložne zveze, narečno glagolsko valenco, delno drugačna vezniška sredstva ter od sodobne knjižne norme odstopajoča govorna narečna pravila vezave prirednih in podrednih stavčnih razmerij. Opazna je neknjižna stava oziroma razvrstitev naslonk, česar žal ne bo mogoče z gradivom v potrebnem obsegu ponazoriti. Oglejmo si samo nekatere tipične značilnosti te vrste:

1. Bobnal sem že za *konec bojne* (o b k o n c u), bobnal za *boljševizma*, revolucije pač ni bilo treba razglašati, je bilo pa *po njej* (po njej ali zaradi nje!) mnogo stvari (235).

2. Če si še tako pameten, moraš *moliti k svetemu duhu* in se z njim za *vsako stvar posvetovati* (o vsaki stvari) ... Vedno lepo po krščansko pravimo: *Z boga pomočjo* (z božjo pomočjo; 198).

3. *Do nas* (k nam) je prišel en glas, da *pri tej hiši* imajo mladenko (rimani obredni obrazec pri ógledih; kaže na arhaičnost ali stilno funkcijo predložne zveze!).

4. To noč *se je do obupa* (o b u p n o) *razjokala* (122).

5. To mi je nocoj *sporočil* sam naš *góspodnji bog* (*nebeški bog* — zleksikalizirana zveza, prevzeta nedvomno iz cerkvene rabe) *po svojem angelu Gabrijelu*, ki ga ima za take posle, ker najhitreje leti (450).

Zanimivi so primeri, ki ponazarjajo pisateljeve poskuse, da bi ujel izvirni skladenjski način pripovedovanja ter ga uskladi s knjižno logiko skladenjskih razmerij, čeprav ne po ustaljenih oblikovnih skladenjskih pisnih pravilih.

1. *Vodo grejem na pečki, bistro sem prinesel iz zdenčka* (studenčka) ... *V eni ročki sem pustil mrzlo, v eni* (v drugi!) *pa mora biti topla, da izpareva* (50).

2. Domači so jima povedali, da že od včeraj *ne 've zase'*, da je bil kar naprej *'v tamli'* (nezavesti), *zdaj pa da se je zavedel*, 'ker pred smrtjo vsakdo pride k sebi' (478).

3. *Do popa ne smemo biti grdi*. *Četudi ga kdo ne mara, spoštuje ga lahko*. Ker to vemo vsi: če kdo *od vseh* (izmed vseh) ljudi v fari takoj po smrti postane svet, je to lahko samo pop, ki (ker) *vsak dan sprejme k sebi* (vase) *bogeca* (81).

4. Pa nam sosed Mihál že pripoveduje, da je služil vojsko v Črni gori, *prav poleg morja* (o b m o r j u), ki je tako široko, da ne vidiš čezenj. *Držela pa da ni črna, le vsa je gorata* — *samo kamenje in skale* (208).

5. »Seme sem nama prinesel,« pravi sosed. »*Ga bova na sprotoletje sama zasejala, spóga, Miška*« (212).

6. *Pa smo mislili, da je Žid, samo trgovec in nam dober sosed (naš!). Pa nam je pokazal, da je tudi vlast, in povem ti, Miškec, kjer je Žid, vlast pa naj bo takšna ali drugačna, ni daleč. On od vlasti nikdar ne odide predaleč* (223).

Zanimivo, da prekmurskega tipa negacije ne uvaja. Samo madžarskemu zdravniku, ki z madžarščino meša popačeno prekmursko narečno govorico, (knjižne prekmurščine ne zna!) jo položi na jezik:

»Hala (h v a l a !) Istennek (bogu),« je rekel staremu Fujsu, ki je sedel na klopi pri peči. »Rane nej smrtelne (n i s o s m r t n e), Fujs báči, nihče ne bo umrla. Jaz lepo zašila, vi pa potlej mazala zjutraj. Popoldne jaz pogledala, če Fujsi ne mrli... Az ördög jól dolgozot — ta vaša Ivan dobro delala, mesarski način, na srečo krvavice ne prerezala, drek se ne razlejala po blekih« (73).

Skladenjski knjižni sistem pa Kranjec ob omenjenih narečnih tendencah funkcionalno izpopolnjuje še z nekaterimi knjižnimi prekmurskimi skladenjskimi posebnostmi. Med temi naj opozorim na deležniške konstrukcije kot tipično knjižno, iz starocerkvenoslovensščine izviraajočo skladenjsko kategorijo, ki se je v jeziku utrdila kot kalk preko grščine.¹⁷ Vendar kot funkcionalni skladenjski zgoščevalec omogoča krajšo, ritmiki povedi ustreznejšo shemo, spričo svoje neživosti pa nas oddaljuje od sedanjosti in tako močneje opozarja ne neponovljivo preteklost.

1. *Stari Fujs je sedel na klopi pri peči kakor vedno, opirajoč se na svojo grčavko* (80).

2. *Nakar je vračajoč se v delavnico mati z zadoščenjem rekla: »Zdaj pa, šmlkljavca, lahko zijata skoz okno, če bosta kaj videla, cigana, lajkoša, tepeša«* (129).

3. *Iz te zavzetosti so lahko padali nazaj v svojo poljansko vsakdnost, v svojo pickovsko revščino. So se pa, vračajoč se, s culami na komolcih, s težkimi instrumenti na plečih predajali norim sanjam* (462).

4. *Nato me pohvali, rekši mi: »Dobro bereš, detece drago. Lahko bi kaj bilo (bilo kaj!) iz tebe, če ne bi bil tako siromaški«* (202).

5. *»Kaj pa naj kadim — stéri?« Zamisli se, rekši mi nato: »Čudno, koliko vrst trave je bog ustvaril, tobaku podobne pa nobene več. Vse so kisele ali bridke (grenke), ne pomiri pa te (te pa!) nobena«* (199).

6. *»Z mize pa le spravi bogeca s svečami vred.« Nato je dodal odločno, rekši ji: »Ne maram že umreti, da veš«* (83).

7. *Zjutraj pa je v godno (z godaj) vstala rekši mi: »zanetim ogenj v peči. Ti še leži — počakaj, nam bom skuhal koprekovega čaja«* (138).

8. *Ravno poleg poti (ob poti) pa ko zanalašč stoji star, debel jesen, ki ga je naš dedek (stari oče) skrbno čuval rekši da bo za nova kola (voz), ali bodi že karkoli takega pri hiši, kar je najboljšo iz jesenovine* (147).

Med skladenjskimi stilističnimi sredstvi izjemno izstopajo posamične, iz govorjenega, pa tudi knjižnega obrednega prekmurskega jezika prevzete nominalne zveze s pogostejšim stilističnim besednim redom in ustreznim izborom stilno privzdignjenega ali pogovorno slabšalnega besedja. Gre za zleksikalizirane, avtomatizirane ljubkovalne in zmerjalne vzdevke, frazeologeme,

¹⁷ Deležniške konstrukcije so se tudi v osrednjem slovenskem knjižnem jeziku (npr. v Ravnikarjevih Zgodbah svetiga pisma za mlade ljudi, 1815—17), ponovno začele širiti, uveljavljati pod vplivom starocerkvenoslovensščine in Küzmičevega jezika; torej tudi kot značilnost vzhodnoslovenske knjižne tradicije. Knjižna norma jih je dejansko priporočala do Breznikove Slovenske slovnice (1916). V zvezi s Kranjčevorabo teh konstrukcij so vidne tudi druge razlike v rabi časovnih oblik (npr. razvrstitev pripovednega sedanjika in predpreteklika).

ki tudi na glasoslovno-oblikoslovni ravni ohranjajo več narečnih značilnosti. Ta skladenjski stilistični vzorec je izredno star; potrjen je že v Brižinskih spomenikih, v ljudski pesmi, v veliki meri pa je izpričana kontinuiteta tega pojava iz knjižne pradavnine v panonski narečni skupini, kar s tako pogosto rabo potrjujejo prav Strici.

1. Le kaj mi boš napoti, braček (brat ec) libléni, pišče zlato (511).
2. »Ti moj Ježušek libléni!« vzklikne tetica osuplo, žalostno. »Se zdaj mu, tepešu, kanžoru, hodijo po mislih dekličke« (415).
3. »Vidiš, takšen je bill« de žalostno tetica. »Jaz pa sirotika, sinička drobna... čakala sem svojega golobeka vsa leta zvesto« (415).
4. Daj mi 'kovački nož', da mu razparam blek, dedu plesnivemu, razbojniku. Ti pa njo, potepinko, vrzi na gnoj, kamor kusa spadal (14).
5. Pókletí kanžor, lajšoš, ščančavi, klantoš, huncut — te bom z motiko, da boš takoj mrtev, pa te mrtvega zataknem za grm, da te ne bo treba pokopavati (14).
6. Bo tebe tudi vrag jemal, (hudiča ne poznajo!) lagoš, ki nisi hotel, da bi bil janko popovsko oblekel, pa mene strica soôga lepo posprevedil na zadnji poti, malo več pomolil za mojo dušico.
7. Eti pocsivle Fujsov Picko Stefan... Rodjeni leta Gospodnjega 1811, v m r o pa leta 1891. Naj pocsivle v miri — Amen (91).
8. Gospodnji bog, ki vladaš na nebu in na zemlji, spomni se svoje róbínje Filipove Mankice (267).

V sobesedilu Stricev zasledimo v dialogih tudi posamične narečne frazeologeme, ki imajo v osrednjem jeziku drugačne ustreznike ter metafore, izhajajoče iz opazovanja in posplošitev zakonitosti vsakdanjega izkustvenega življenja v stiku s prirodnimi pojavi, kar stopnjuje prepričljivost sporočila. Prav tako tudi vikanje in onikanje, tedaj še ohranjena vzorca vljudnostnega izražanja in spoštljivega odnosa do starejših ali predpostavljanih v ljudski govorici nasploh:

1. »Ni še sčista mrtev,« je menil Filip. »Ga bom moral še. Je ko kača trdega žitka: pokeč sonce ne zaide, bo še mrtva migala z repom« (44).
2. »Mislim da mu je sedaj dovolj,« je menil Filip, in pustila sta Andraža ležati 'v mrtvo ime' kakor pravimo, sama pa sta se spravila nad žganjico, ko po težkem delu« (98).
3. »Tak tako si šel ven 'za soôga posla' (na stran) Matjaž?« je rekla z zadržano jezo Filipova (110).
4. Noč se je sprebrgla prek polnoči in opazil sem, da se ljudem povešajo veke od sna (zasp anosti), zdehali so že vsi po vrsti, celo Bara, jaz pa namesto da bi bil spregovoril, po kaj sem prišel, sem le visel z očmi na Bari ko sonce na sončnici, pa se mi je čedalje bolj priraščala k srcu (136).
5. »Plebanuš pridejo,« je še kar mirno odvrnila Manka, ki si je kot hči (hčerk a) še največ upala do očeta. »So se peljali v Poljano, pa še k nam pogledajo« (80).
6. Mankica je najprej osupnila, a že se je zasmejala rekši mu: »Kaj ste nóri dedek? Pop je pop, lahko pride h kateri koli hiši kot žandar. Če pa vam ni do njega, se vendar lahko z njim pogolčite, malo žganjice mu ponudite, saj ni treba, da se mu spovedujete. Tetice ali naša mati pa mu lahko napravijo cortino, gotovo bo že lačen« (81).

Nadvse zanimivo bi bilo izčrpno in sistematično predstaviti besedotvorni in leksikalni panonski delež, ki ga pisatelj namerno izbira bodisi kot pokrajinsko izvorno značilnost, izhajajočo iz posebnih potreb poimenovanja (mišljeni so designati panonske materialne in duhovne kulture), bodisi za doseg stilistične raznovrstnosti ob osrednjenknjižnih kontaktnih sinonimih. Vsekakor spet daje v premem govoru prednost panonski besedi, ki sama po sebi ni vedno nasplošno pomensko jasna; zato pisatelj pogosto dodaja potrebna po-

menska pojasnila. Pri tem skuša biti manj opazen ter uporablja kar tri različne načine. Kantaktna sinonima ob prvi uporabi loči s pomišljajem (npr. kikla—janka, koprek—kamilice), z nizanjem vrste jakostnih sinonimov (npr. Andraž je preklinjal, psoval, pretil; (98), z razlago ali daljšim pojasnilom rabe dane besede, ki je tudi neke vrste krepitev učinkovitosti sporočila:

1. Eh, kako vse *razpada, prepada* (460).

2. To edino *stvar* — *početje* so skrivale ena pred drugo (130).

3. Naš oče se bo kasneje vsako leto zadolžil pri grafu za štiristo ali celo več '*težakov*' — *delovnih dni*, ki jih bomo morali opraviti, če bomo hoteli živeti (55).

4. »*Držela*,« je dejal sosedov stric, ki je namesto *dežela* rabil vedno besedo '*držela*', drugi pa tudi skoraj vedno, »bi bila mogočna in močna, če bi imela samo veliko gospodo — hercege, grofe, barone, mogoče še plebanuše pa morda še trgovce in žandarške« (167).

5. Kdor ne kani dalje živeti *pod to streho* — jutri bo dolg dan, do jutra zvečer naj se odloči in si poišče *nov krov nad glavo*, zase in za svojo *falamijo* (f a m i l i j o) (63).

6. *Eti počivajo* Püčki ... *Počivajo da* ... a kaj naj bi tu vse počivalo (468).

7. »Kaj pa vaša dečica?« reče naš Lojz ... »Se boste pasli z deco vred? In še to '*na ljudskem*'?« Ker to, '*ljudsko*' pri nas pomeni tuje, obče, le tvojega ne (229).

Izvirno panonsko besedotvorno in leksikalno gradivo je tako obsežno in raznovrstno (tako po oblikovni kot vsebinski strani), da se omejujem le na opozorila o posameznih vsebinskih »tipoloških« območjih. Vsekakor zelo izstopa vrsta deminutivov, ki so izraz bodisi pozitivnega ali negativnega čustvenega odnosa do človeka, živali, predmeta (pogosto je na tak način izražena tudi ironija!), so pa izpričani tudi primeri leksikalizacije (npr.: *kupica* — čaša, kozarec; *dušica* — duša; *žganjica* — žganje; itd.). Pri vseh treh spolith so zastopani različni besedotvorni vzorci, ki jih ni mogoče izčrpnje predstavljati (npr.: *sinek*, *golobek*, *venček*, *čiček*, *cicek*; *bogec*, *angelec*, *Miškec*, *Vanek*, *Jezušek*, *Kristušek*; *mizarček*, *vimček* (vime, prsi!); *deček*; *žakljč*, *ortič*; *zemljica*, *sirotika*, *Mankica*, *deklička*, *žrebička*, *dečica* (deca), *vodica*, *babica*, *prveščica*, *bočica*, *krtinica*, itd.). V sobesedilu so npr. takole razvrščeni:

1. »Vidiš, takšen je bill« de žalostno *tetica* (teta) ... »Jaz pa *sirotika*, *sinička* drobna, čakala sem svojega *golobeka* vsa leta zvesto« (416).

2. Ker to pa rečem, in naj mi *libléni bog* zameri ali ne — brez *smrtnega greha* ne bi bilo človeka, brez človeštva pa ne *dušic* (duš), brez teh pa ne *angelcov*. In rečem — kakšna pa bi bila naša *zemljica* brez nas ljudi? (274).

3. Če mu (b o g u) že vrage ukradejo kakšno *dušico*, hitro pošlje na zemljo nad angela Gabrijela ... in ta na *zemljici* naroči trem, štirim Baram, naj rodijo *dečico* (217).

4. Ampak *ciceke* je imela trde ko *tikvice*, *bubike* (b r a d a v i c e) pa ko želod, smicale so te po prsih (427).

5. Ampak če bom še živ, ko boš ti pop, in če bi se res zgodilo, da bi mi dobili svojo *cerkvice*, ti pa postal tu *popič*, mene ne boš videl v spovednici (427).

Med tipičnimi poimenovanji designatov s področja materialne in duhovne kulture Prekmurja opozarjam na posamezne tematske besedne sklope, ki so v besedotvornem pogledu nedvomno tudi razvojnoznodovinsko in sinhrono različno razčlenjeni, kar bi bilo mogoče dognati ob analizi posameznih besedotvornih pomenskih kategorij samostalnika, pridevnika, glagola, celo prislova, ki izkazuje nagnjenost k formalizaciji:

a) Poimenovanje osebe, poklicev, lastnosti, predmetov, okolja; kupinar, pomelaj, dečkér, pojbar, težak, nemák; flavtaš, mužikuš, plebanuš, bogatec,

podplatnjek, kolnik, košar, kukuričnjak, kranjščak, kiseljak, pokopič mrlinšek, kotač (kolo), mlinica, krnica, punica, stransčica, platnjača, travnjača, klunja, robinja, tratina, pásika, cvrtina, močvara; žvegla, črlenka, jablana, tenja, blanja, kupica; pralo, obovalo, povesmo, botrinstvo, merično, siročje;

b) Poimenovanje sorodstvenih zvez: stric, strina, tetica, sestrana, bratranec, kum, kuma, dete, deca, vnuk, vnučica, ujec, ujna, tast, tašča, svak, snaha (posnehalja), deklička, deklina, tivarišica (žena);

c) poimenovanje jedil in pijač: vrtanik, kiseljak, gibanica, povitica, zlevanka, jabolčnica, žganjica, vodica, cvrtina, itd.;

d) poimenovanje rastlin in živali: koprek, tikva, rakita, ščavnjak, akacija, pizdogriz, jablana, hajdina, log; štrk, piškur, kokot, kusa, gudek;

f) obredni termini verskega, etnografskega tujega in domačega izvora: blagoslov, pričeščavanje, sprevod, gostivanje, proščenje; plebanuš, pop, pišpek, firma; svetek, čislo, poslednje mazanje, zdavanje, záročki, ógledi, drévo (krsta).

g) upravni termini domačega in tujega izvora: župan, rihtar, fiškal, politikuš, žandaruš, itd.;

h) kletve in drugi ekspresivni izrazi: vrag, kusa, lajkoš, kalvin, pógan, kanžor, klantoš, huncut, fačuk; kehnica (glava), blek (vamp, trebuh), itd.;

i) poimenovanje denarja: penez, rajnški, filér, krajcar, zeksar;

j) v knjižnem jeziku neupoštevani arhaizmi: reč, istina, bes, žitek, vek, prišestni, v godino, návek, krov, obed, obet, kola (voz), biti (tepsti), golčati, golč, sen, kermína, vlast, vrag, tenja, blanja . . .

Ob navedenih vsebinskih sklopih besedja seveda zasledimo tudi »panonske«
pridevniške in glagolske izpeljanke, ob katerih naj opozorim le na nenavadnejše: *gospodnji bog* (nebeški), *cecatje detece* (dojenček), *kovački nož*, *smrtelni greh*, *pravoslavna vera*, *služečka dekla*, *goričko vino*, *horvacki ljudje*, *prvešnji kralj*, *črlena slina*, *libléni bog*, *svetešnje oblačilo*, *konopljena torba*, *tikpén*, *človečki*, itd.

Kranjec izrablja narečno predponsko razčlenjenost glagola; zanimiva je pogostnost predpone *po-* (si *popovlje*, se *pogolčavljeva*) ter podvojitvev in drugačni izbor predpon (npr. *spoklati*, *spozapreti*, *spokvariti*; *zbginiti*, *znóriti* = zmešati) kot tudi osrednjemu knjižnemu jeziku in narečjem neznani pomeni: *šteti* — zagovarjati, *cvókniti* — crkniti, *zazavati* — klicati, *stvoriti*, *obečati*. Prislovi kažejo na drugačne izvore, kot jih poznamo v knjižnem jeziku: *zóseb* — posebno; *pokéč* — dokler; *v godino* — zgodaj; *poredci* — redko; *ovači* — drugače; *zdalečki* — oddaleč; *ščista*, *zvečino*, *zóbstonj*, *návek*, *pokésneč*; *brizno* — skrbno; *pojdočki* — gredoč; *naravnoč* — naravnost; itd.

Ob zaključku se ponovno vračam k leksikalnim arhaizmom Prekmurja, ki se v Kranjčevih Stricah pojavljajo kot žive narečne besede, kot starejše besedotvorne izpeljanke. Del teh besed je izpričan v Brižinskih spomenikih, pa tudi v starocerkvenoslovanščini.¹⁸ Kaj naj to pomeni v razvoju knjižne slovenske pa tudi primerjalnoslovenske leksike? Od kod v prekmurščini (ali

¹⁸ Na ta dejstva sta mednarodno slavistično javnost v svojih kritikah Isačenkove izdaje Brižinskih spomenikov zaman opozarjala A. Bajec, Alexander Isačenko: *Jazyk a povod Frizinských Pamiatok . . . Bratislava 1943*. SR II, Ljubljana 1949, 160–163; in R. Kolarič: *Ali so Brižinski spomeniki res starocerkvenoslovenski? Studia z filologij polskiej i slowiańskiej* (v čast Z. Stiebera), Warszawa, 5, 1965, 145–153. Nadalje še Kolaričeva jezikovna analiza BS v monografski izdaji J. Pogačnik, Freisinger Denkmäler, München 1968.

v starocerkvenoslovanščini) besede: *žitek* (stcsl. *žitije*), *prišestni* (stcs. *pri-šestije*), *rob* (stcsl. *rab*; BS: *božji rabe*), *krov* (BS II: *pod krovy svoje*), *ded-ek* (BS II: *efe by ded nas ne sgrešil*), *mrzek* (BS II: *ostanem sih mrzkih del*), *blagoslov* (stcsl., BS: *slovo*), *razboj(-nik)* (BS: *eže razboj*) ali obrazec očenaša *sveti se ime tvoje* (>*da svetilŕ se ime tvoje*, v stcsl.), v osrednjem knjižnem jeziku in dialektih le: *posvečeno (-u) bodil?* Vprašanje ostaja odprto, treba pa bo nanj odgovoriti vsaj ob stoletnici Miklošičeve smrti. Genialni znanstvenik je bil kot prvi primerjalni slovanski leksikograf tudi sam dober poznavalec žive panonske in vseslovenske leksike, česar o drugih njegovih sodobnikih in pomembnih naslednikih ne moremo trditi.

RÉSUMÉ

L'oeuvre de Miško Kranjec *Strici so mi povedali* se trouve analysée du point de vue de l'interférence linguistique, langue littéraire et dialectale, à tous les niveaux de celle-ci: emploi et fréquence des dialectismes, fonction stylistique de ceux-ci, procédés d'intégration à la norme littéraire. Écrivain confirmé, M. K. était originaire de la zone dialectale panonienne et, de plus, bon connaisseur de l'ancienne tradition littéraire prekmurienne. En tant que tel, il a su particulièrement bien concilier, et avec une rare maîtrise, les lois de l'idiome littéraire avec les normes dialectales vivantes de la langue slovène. De ce fait, la langue de l'oeuvre s'adapte parfaitement à la situation linguistique des personnages, situation conditionnée par l'intrigue, le temps et le lieu où ceux-ci apparaissent. Le récit comprend des monologues, des dialogues ainsi que des commentaires de réflexion critique de la part de l'auteur lui-même. Il englobe une période de rupture s'étendant du début du 19ème siècle jusqu'à nos jours, alors que la région du Prekmurje, séparée de l'ensemble ethnique slovène, se donnait sous l'égide de l'autorité de l'Eglise une superstructure culturelle indépendante au moyen d'une langue littéraire à base dialectale panonienne, déviant quelque peu de la tradition littéraire centrale. L'auteur s'est évertué à rendre ces faits aussi fidèlement que possible, jusques et y compris dans le langage même de ses personnages. Comme l'usage de la langue littéraire centrale leur fait défaut, il a été conduit à suppléer ce manque en créant un moyen d'expression orale qui leur soit approprié. Il y est parvenu surtout grâce à l'emploi judicieux des procédés suivants: Les normes de la langue littéraire se trouvent respectées quant à la phonétique et la morphologie, à l'exception de quelques dialectismes morphologiques tout à fait indispensables. Pour le lexique, la dérivation et la syntaxe des passages monologués et dialogués, la concentration des dialectismes y est manifeste, avec un sens aigu de l'efficacité stylistique et de la valeur signifiante de l'expression verbale du message communiqué. Dans ses «commentaires» l'auteur n'use que des dialectismes lexicaux qu'il a par ailleurs réussi à incorporer adroitement au système lexical de tout le roman, selon le principe de l'emploi traditionnel synonymique des langues en contact, dialectale d'une part, littéraire de l'autre. Malgré l'hétérogénéité de ces différents systèmes juxtaposés, M. K. qui n'a voulu privilégier aucun niveau linguistique au détriment d'un autre a cependant réussi à créer un système linguistique achevé, efficace et naturel, un système artistique et stylistiquement normatif qui ne peut que rencontrer l'adhésion, voire même l'admiration, tant du simple lecteur que du linguiste.